

TWÓRCZOŚĆ BORYSA PASTERNAKA W BADANIACH POLSKICH

THE WORKS OF BORIS PASTERNAK IN POLISH RESEARCH

ZYGMUNT ZBYROWSKI

ABSTRACT. The Poetry of Boris Pasternak has been known in Poland thanks to translations and critical articles already since 1920s. Nonetheless Polish researchers became interested in his oeuvre as whole after the authors death. The largest number of studies originates from the last two decades, and their characteristic features include a great diversity of problems and methodology. The Polish authors are especially interested in the contents and form of Pasternak's writings, and their analysis concern particular works (e.g. poems) or asserted questions and phenomena typical for Pasternak. The most active researchers in Poland are Anna Majmieskułow, Jerzy Faryno and Zygmunt Zbyrowski, other authors have published pertinent articles.

Zygmunt Zbyrowski, Uniwersytet Bydgoski im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz – Polska.

Poezja Pasternaka była znana w Polsce już w okresie międzywojennym dzięki przekładom wierszy i nielicznym publikacjom krytycznym. Również po wojnie kontynuowano ten sposób zapoznawania czytelników polskich z twórczością pisarza. Zajmowali się tym znani, utalentowani poeci polscy. Szczególnie zasłużeni byli Władysław Broniewski, Julian Tuwim, Mieczysław Jastrun i Seweryn Pollak. Tworzyli oni dobre przekłady i często wypowiadali kompetentne opinie w esejach krytycznych. Ten etap recepcji poezji Pasternaka w Polsce był przedmiotem analizy i oceny¹.

Z biegiem dziesięcioleci tę tradycję podtrzymywały i kontynuowały kolejne pokolenia tłumaczy i krytyków. Nadal powstawały nowe przekłady oraz publikowano eseje, artykuły krytycznoliterackie i drobne okolicznościowe notki informacyjne². Również niektórzy badacze publikowali prace o charakterze eseistycznym lub popularnonaukowym. Częstym ich tematem były twórcze związki poety rosyjskiego z literaturą polską (polskie przekłady jego poezji, jego tłumaczenia wierszy poetów polskich). W centrum uwagi krytyków polskich pozostawała prawie wyłącznie poe-

¹ Z. Z b y r o w s k i, *Poezja Borysa Pasternaka w Polsce*, „Slavia Orientalis” 1965, nr 1, s. 83–100.

² Z. Z b y r o w s k i, *Twórczość Borysa Pasternaka w Polsce (1963–1988)*, [w:] *История и современность в русской литературе*, pod red. K. Prusa, Rzeszów 2009, s. 148–154. W przypisach wymienione zostały publikacje dotyczące tego tematu.

zja. Inne dziedziny twórczości Pasternaka nie budziły zainteresowania i były prawie nieznane.

Zmieniło się to dopiero, kiedy po opublikowaniu *Doktora Żywago* i przyznaniu pisarzowi Nagrody Nobla jego nazwisko stało się głośne w świecie. Ale minęło jeszcze kilkanaście lat do pojawienia się w Polsce pierwszych publikacji naukowych poświęconych analizie i ocenie twórczości Pasternaka. Wzbudziła ona uwagę dość licznego grona literaturoznawców polskich. Ich zainteresowanie twórczością autora powieści *Doktor Żywago* było tak duże, że powstawały inicjatywy zbiorowe, poświęcone Pasternakowi, takie jak konferencje naukowe, numery czasopism lub zbiory artykułów. W 1983 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim odbyło się międzynarodowe seminarium zatytułowane „Lecz żywym, żywym być i tyle...”. Doczekało się ono licznych recenzji i sprawozdań. Wygłoszone referaty opublikowano w różnych zbiorach lub czasopismach. Miały one jednak raczej charakter popularnonaukowy.

Z okazji jubileuszu stulecia urodzin pisarza wyszedł w Bydgoszczy tom artykułów zatytułowany *Poetika Pasternaka*³, a w 1993 roku literaturoznawcą część zeszytu „Studia Rossica Posnaniensia” prawie w całości poświęcono studiom nad twórczością pisarza⁴. W obu wydawnictwach zamieszczono prace nie tylko autorów polskich, lecz również znanych uczonych zagranicznych.

Pierwszym badaczem polskim, który twórczość Pasternaka na wiele dziesięcioleci uczynił przedmiotem swoich studiów, jest Jerzy Faryno. Zapoczątkował je, publikując w 1970 roku w „Slavia Orientalis” obszerny artykuł *Wybrane zagadnienia poetyki Borysa Pasternaka*⁵. Badacz dokonał wnikliwej analizy języka i stylu kilku wybranych wierszy ze zbioru *Siostra moja – życie*. W artykule znajdujemy dwa ważne aspekty charakterystyczne dla studiów Faryny nad twórczością autora *Doktora Żywago* – fascynację nią i wysoką jej ocenę oraz stosowanie metodologii strukturalistycznej.

Odtąd badacz już systematycznie publikuje artykuły poświęcone analizie różnych utworów pisarza rosyjskiego. Szczególnie interesuje go proza. Przede wszystkim jego uwaga skupiona jest na szczegółowych problemach badawczych na materiale powieści *Doktor Żywago*. Między innymi napisał i ogłosił cykl artykułów połączonych wspólnym podtytułem *Archeopoetyka „Doktora Żywago”*.

Większość swoich prac pisze Faryno po rosyjsku i publikuje za granicą (niektóre w przekładach na języki obce). Obok artykułów zamieszczanych głównie w zagranicznych czasopismach i zbiorach opublikował (również za granicą, w Austrii i Szwecji) dwie książki⁶. Pierwsza dotyczy cyklu wierszy *Notatki z podróży*, opubli-

³ *Поэтика Пастернака. Pasternak's Poetica*, pod red. A. Majmieskułow, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne: Filologia Rosyjska” 1990, z. 31 (12).

⁴ „Studia Rossica Posnaniensia” 1993, nr XXIV.

⁵ J. F a r y n o, *Wybrane zagadnienia poetyki Borysa Pasternaka*, „Slavia Orientalis” 1970, nr 3, s. 271–289.

⁶ J. F a r y n o, *Поэтика Пастернака* („Путевые записки”, „Охранная грамота”), „Wiener Slawistischer Almanach” 1989, Sonderband 22; tegoż, *Белая медведица, ольха*,

kowanego w 1936 roku, oraz w mniejszym stopniu autobiograficznego *Listu żelaznego*. W drugiej dokonał autor mitopoetyckiej analizy i interpretacji opowieści *Dzieciństwo Luwers*. Wygłaszał też w różnych krajach liczne odczyty, referaty oraz prowadził wykłady o twórczości Pasternaka. Prace Faryny stanowią ważny i interesujący wkład do studiów pasternakoznawczych nie tylko w Polsce, lecz również w Europie.

Aktywną badaczką twórczości Pasternaka w Polsce jest również Anna Majmieskułow. Jest ona autorką książki poświęconej analizie powstałego na początku 1941 roku cyklu poetyckiego *Pieriedielkino*⁷. Zgodnie z przyjętą przez autorkę strategią badawczą pomija ona kontekst historycznoliteracki, związki cyklu z twórczością poety (poza poziomem mitopoetyckim), jak również uwarunkowania biograficzne. Niektóre prace badaczki dotyczące analizy pojedynczych wierszy ukazały się za granicą, po rosyjsku lub w przekładzie. W odróżnieniu od Faryny skupia się wyłącznie na twórczości poetyckiej Pasternaka.

Obydwoje badacze stosują metodologię strukturalistyczną i ich studia nad twórczością Pasternaka cechuje wiele podobieństw. Warto więc poświęcić nieco uwagi temu aspektowi ich badań. Posługują się oni oryginalnymi narzędziami badawczymi i własną terminologią naukową. Zgodnie z koncepcją szkoły semiotyczno-strukturalistycznej traktują analizowane utwory jako zamknięte wypowiedzi językowe, w zasadzie w całkowitym oderwaniu od kontekstu historycznego, społeczno-politycznego, kulturowego, biograficznego oraz pozostałej twórczości pisarza. Tak wyodrębniony tekst jest wyłącznym przedmiotem analizy. Czasem jednak dla wzmocnienia swych wniosków badacz może dokonać odstępstwa od tej zasady. Dotyczy to w szczególności odwołania się do elementów biograficznych.

Traktowanie każdego utworu jako zamkniętej wyizolowanej całości, oderwanej od wszelkich kontekstów, może budzić zastrzeżenia. Odnosi się to nie tylko do analizy pojedynczych wierszy będących np. częścią cyklu. Wiadomo, że znany nam tekst opowieści *Dzieciństwo Luwers*, będący obiektem analizy w książce Faryny, był pomyślany przez autora jako część większej całości. Nie wiemy, jak rozwinęłaby się fabuła i czy pisarz nie wprowadziłby dodatkowych motywów, co poważnie mogłoby zmienić treść i sens utworu.

Poetyka strukturalna zakłada a priori występowanie w każdym badanym utworze pewnego modelu, zespołu trwałych archetypów kulturowych zakodowanych w przekazie literackim za pomocą wieloznacznych symbolicznych znaków. Można wymienić szereg opozycji tradycyjnie odnajdywanych przez strukturalistów: naro-

Мотовилиха и хромой из господ. Археопоэтика „Детства Люверс” Бориса Пастернака, Stockholm 1993. W spisie literatury przedmiotu znajdujemy bibliografię prac autora o twórczości Pasternaka.

⁷ A. M a j m i e s k u ł o w, „Переделькино” Бориса Пастернака (разбор цикла) / „Pieriedielkino” Borysa Pasternaka (analiza cyklu), Bydgoszcz 1994. W przypisach autorka zamieszcza wykaz szeregu prac własnych oraz Jerzego Faryny, poświęconych twórczości Pasternaka.

dziny – śmierć, ciało (materia) – duch, sacrum – profanum, ziemia – niebo, ogień – woda, żeńskie – męskie, noc – dzień, bliskie – obce, centrum – peryferium, chaos – kosmos, góra – dół, wieś – miasto.

Badacze doszukują się także osi geograficznych: wschód – zachód, północ – południe. Wszystko to uwikłane bywa w różnorakie znaczenia symboliczne i może być dodatkowo skomplikowane przez mnóstwo skojarzeń, odniesień i motywów (np. drogi). Wymienione zjawiska nie wyczerpują całego bogactwa mitopoetyckich sensów, zaszyfrowanych w analizowanych tekstach, jakie badacze odnajdują. Mogą one tworzyć różne systemy semiotyczne, np. kalendarzowo-kosmiczny, wegetatywno-biologiczny, czasoprzestrzenny, społeczno-płciowy i in. Zadanie badacza sprowadza się do ich wyłowienia z tekstu, objaśnienia, skomentowania.

Ważną rolę może odgrywać etymologia nazw (np. minerałów lub roślin), imion własnych i nazwisk (np. Pasternak, Cwietkow, Dikich, Żywago, Jurij i in.). Ważne miejsce w mitopoetyckiej interpretacji tekstów literackich przez badaczy-strukturalistów zajmują wątki baśniowe, religijne i erotyczne.

Podziw i uznanie musi budzić duża swoboda, z jaką obydwójce badacze poruszają się w twórczości Pasternaka, odnajdując w niej przykłady potrzebne im dla potwierdzenia założonych tez. To samo odnosi się do głębokiej i wszechstronnej wiedzy w zakresie teorii badań strukturalistyczno-semiotycznych, mitologii antycznej i słowiańskiej, wierzeń religijnych, folkloru i językoznawstwa indoeuropejskiego. W pracach naszych strukturalistów imponuje pewność siebie, kompetencja i konsekwencja w stosowaniu przyjętej oryginalnej metody badawczej, łatwość operowania narzędziami i pojęciami strukturalno-semiotycznymi, umiejętność doszukiwania się bogatych sensów i znaczeń w najzwyklejszych wyrazach, które przywykliśmy, również u Pasternaka, rozumieć dosłownie. Lecz po pokonaniu oporów i oswojeniu się z warsztatem i terminologią czytelnik jest zaskakiwany interesującymi i nieoczekiwanymi spostrzeżeniami, skojarzeniami, analogiami, niezwykle pouczającymi i wzbogacającymi.

Problem odbioru komplikuje się przez to, że badania strukturalno-semiotyczne pretendują na wyłączną naukowość i nie dopuszczają żadnych innych analiz i interpretacji, z którymi by się mogły wzajemnie uzupełniać i wzbogacać. Wobec tego nieważne jest wszystko inne, co napisano o danym utworze, pozostali badacze musieli się mylić, doszukując się w nim jakichś innych treści, znaczeń, wartości. Gdyby te oryginalne i interesujące studia wpisywały się jako logiczna część badań nad twórczością Pasternaka, potwierdzając lub inspirując odkrycia dokonywane za pomocą innych metod, można by je zaakceptować bez zastrzeżeń. Jednak strukturalizm wyklucza taką komplementarność wyników osiągniętych dzięki stosowaniu różnych warsztatów badawczych.

Niektórzy strukturaliści dopuszczają obecność w utworach literackich również treści społecznych, biograficznych, psychologicznych. Natomiast nasi badacze zajmują z zasady stanowisko krańcowe, bezkompromisowe, demonstrują niechęć do wspólnych poszukiwań. Taka postawa utrudnia porozumienie, zniechęca do podejmowania lektury, budzi sprzeciw wobec prezentowanych analiz, interpretacji

i wniosków. Zapoznawanie się z nimi utrudnia specyficzny elitarny język, swoisty „żargon”, do którego trzeba się przystosowywać.

Taką zawężoną i jednostronną interpretację swoich utworów poznał i nie zaakceptował sam Pasternak. Po ukazaniu się *Doktora Żywago* zapoczątkował ją na Zachodzie Edmund Wilson. Pisarz zaprotestował przeciw zbyt subiektywnemu odbiorowi swej powieści w wywiadzie udzielonym Alfowi Mathlaw⁸ oraz w rozmowie z Olgą Carlisle. Na zadane przez nią wprost pytanie, czy zna artykuły Wilsona, odpowiedział: „Tak, czytałem je i oceniłem ich subtelność i inteligencję, lecz musi pani zrozumieć, że nie można powieści rozpatrywać na płaszczyźnie teologicznej. Nic nie może być dalsze od mojego światopoglądu”⁹. Można założyć, że podobnie oceniłby pisarz prace polskich strukturalistów. Nie przeszkadza to jednak wielu innym badaczom w doszukiwaniu się u Pasternaka różnych symbolicznych motywów i znaczeń.

W studiach nad twórczością Pasternaka badacze polscy najczęściej stosują tradycyjną metodologię historycznoliteracką z uwzględnieniem szerokiego i różnorodnego kontekstu: historycznego, psychologicznego, społeczno-politycznego i biograficznego. Dotyczy to m.in. badań prowadzonych przez Zygmunta Zbyrowskiego. W ostatnich dwóch dziesięcioleciach opublikował on monografię życia i twórczości Borysa Pasternaka¹⁰ oraz około 60 artykułów (po rosyjsku i po polsku) oraz kilka recenzji z tego zakresu tematycznego. Wygłosił również kilkadziesiąt referatów na międzynarodowych kongresach i konferencjach naukowych.

Większość badaczy polskich nie zajmowała się twórczością Pasternaka jako główną sferą swych studiów. Publikowano zatem pojedyncze artykuły, niejako na marginesie lub obok podstawowych kierunków własnych badań poświęconych innej problematyce. Stosunkowo duża liczba tych prac uniemożliwia ich szczegółową analizę i ocenę. Wystarczy jednak choćby ich pobieżny przegląd, by przekonać się o bogactwie i różnorodności problematyki badawczej podejmowanej przez autorów. Ich zainteresowania dotyczą szerokiego kręgu utworów, choć przeważają prace związane z powieścią *Doktor Żywago*. Przedmiotem studiów są zarówno duże utwory fabularne (*Doktor Żywago*, *Dzieciństwo Luwers*¹¹), cykle poetyckie (*Notatki z podróży*, *Pieriedielkino*, wiersze Jurija Żywago¹²), jak też pojedyncze wiersze liryczne. Badacze polscy skupiają swą uwagę z jednej strony na

⁸ „Nation” 1959, z 12 września.

⁹ O. C a r l i s l e, *Три визита к Борису Пастернаку*, [w:] *Воспоминания о Борисе Пастернаке*, Москва 1993, s. 651.

¹⁰ Z. Z b y r o w s k i, *Borys Pasternak. Życie i twórczość*, Bydgoszcz 1996.

¹¹ H. C h a ł a c i ń s k a - W i e r t e l a k, „Детство Люверс” Бориса Пастернака (фрагмент статьи), „Studia Rossica Posnaniensia” 1993, nr XXIV, s. 27–34.

¹² R. Ł u ż n y, *Wiersze z powieści B. Pasternaka. Z przeobrażeń stylowo-gatunkowych rosyjskiej poezji i prozy*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1984, R. 27, nr 4 (108), s. 77–84. W tekście publikacji zaznaczono ingerencję cenzury; B. S z y m a n i a k, *Wiersze doktora Żywago*, „Ład” 1990, nr 15, s. 6.

treści, problematyce utworów¹³, z drugiej zaś na różnorodnych zjawiskach formalnych¹⁴. Warto jeszcze odnotować, że obok wymienionych publikacji dotyczących ważnych problemów badawczych pojawiały się również drobne przyczynki, czasem o charakterze popularnonaukowym oraz recenzje poświęcone książkom o życiu i twórczości Pasternaka, zarówno autorów polskich, jak i zagranicznych.

O twórczości Pasternaka pisali i publikowali artykuły także autorzy polscy mieszkający i pracujący za granicą i najczęściej tam ogłaszający swe prace. Chodzi tu przede wszystkim o Czesława Miłosza i Krystynę Pomorską. Ich artykuły zamieszczane w wydawnictwach zachodnich w języku angielskim były niedostępne dla czytelnika polskiego. Ale niektórzy badacze emigracyjni zamieszczali swe prace w polskich czasopismach naukowych. Można wymienić anglojęzyczny artykuł Zbigniewa Folejewskiego o związkach poezji Majakowskiego i Pasternaka z manifestem futurysty włoskiego¹⁵ oraz Ireneusza Szarycza napisany po rosyjsku, a poświęcony porównaniu motywu nocy i wszechświata w poezji Rilkego i Pasternaka¹⁶.

Wypada także wspomnieć, że w polskich czasopismach i zbiorach artykułów publikowano również prace uczonych zagranicznych, rosyjskich (najczęściej w oryginale) oraz zachodnich (także po rosyjsku lub w polskim tłumaczeniu). Mogły one poszerzyć i wzbogacić wiedzę czytelników polskich o życiu i twórczości wybitnego pisarza rosyjskiego.

¹³ A. R a ź n y, „Doktor Żywago”. *Droga do wolności*, [w:] *Emigracja i samizdat*, Kraków 1993, s. 57–77; L. M a c h e t a, *Doktor Żywago wobec transcendencji*, „Slavia Orientalis” 1995, nr 3, s. 351–361; M. P o t o c z a k - P e ł c z y ń s k a, *Topos rewolucji w „Doktorze Żywago” Borysa Pasternaka*, „Chrześcijanin a Współczesność” 1989, nr 4, s. 30–33; Z. M e j s z u t o w i c z - B o c h e ń s k a, *Borys Pasternak wobec prądów filozoficzno-estetycznych swojej epoki*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1992, z. 149, s. 53–63; A. W i e c z o r e k, *Borys Pasternak i kultura europejska*, „Zeszyty Naukowe WSP im. Powstańców Śląskich w Opolu. Filologia Rosyjska” 1992, z. 29, s. 87–93; L. R o Ź e k, *Motywy podróży we wczesnej prozie B. Pasternaka*, „Studia Rossica Posnaniensia” 1993, nr XXIV, s. 9–18.

¹⁴ A. M a r z e c, „Doktor Żywago” Borysa Pasternaka jako wielki fresk epicki, „Język Polski w Szkole Średniej” 1992, z. 2, (1992/1993), s. 5–17; Z. M e j s z u t o w i c z - B o c h e ń s k a, *Z problemów struktury prozy Borysa Pasternaka*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych 1991” (1989), t. 33, z. 1, s. 66–68; tejsze, *O strukturze i funkcji „całości estetycznej” w twórczości Borysa Pasternaka* („Trzy rozdziały z opowieści”, „Spektorski”, „Opowieść”), „Przegląd Rusycystyczny” 1992, z. 1/2 (1991), s. 37–50; A. W i e c z o r e k, *Proza Borysa Pasternaka i tradycje literackie XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe WSP im. Powstańców Śląskich w Opolu. Filologia Rosyjska” 1991, z. 28, s. 143–151; L. S u c h a n e k, *Obłomow i Żywago*, [w:] *Z badań nad dawną i nową literaturą rosyjską*, Rzeszów 1991, s. 163–177.

¹⁵ Z. F o l e j e w s k i, *Some problems of semantics in painting and in poetry: Maiakowskii, Pasternak and the Italian manifesto of futurist painting*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 1995, t. 38, z. 1/2, s. 57–65.

¹⁶ I. S z a r y c z, *Образ ночи и вселенной в творчестве Райнера Марии Рильке и Бориса Л. Пастернака*, „Studia Rossica Posnaniensia” 1995, nr XXVI, s. 75–81.